

EVROPSKÁ BEZPEČNOST v období systémové transformace postkomunistických zemí

Bezprostředně po skončení studené války a po tom, kdy končilo rozdělení Evropy, v politických kruzích kontinentu převládalo všeobecné přesvědčení, že nejnaléhavějším požadavkem doby je „usilovat o novou kvalitu bezpečnostních vztahů“^{1/}. V době, kdy byl v Chartě pro novou Evropu konsenzem zformulován, si zřejmě ani všichni nejvyšší představitelé účastnických států helsinského procesu neuvědomovali mimořádnou obtížnost toho, k čemu se zavázali.

Realisté již tehdy varovali před neoprávněným optimismem, který byl vždy v dějinách součástí porevolučních euforií. Obrovská náročnost pařížského závazku spočívá především v tom, že **proces utváření nové kvality bezpečnostních vztahů probíhá v kvalitativně zcela jiném prostředí**, než v jakém diplomaté připravovali návrhy dokumentů z druhého summitu KBSE. Jen málokdo měl zřejmě v té době reálnou představu o jeho možných parametrech.

Porevoluční léta evropského vývoje ukázala, že zejména národy postkomunistické části kontinentu se potýkají s často neočekávanými důsledky „čtyřicetileté (studené) války“. Jejich překonání si vyžádá mnohem delší čas a podstatně větší úsilí, než se původně předpokládalo. Optimistická očekávání, že budování demokratických a právních států s fungující tržní ekonomikou bude probíhat hladce a téměř bezkonfliktně, se nesplnila. Přitom žádná sebedokonalejší analýza není s to kvantifikovat rozsah negativních následků, kterými léta života v totalitních společnostech poznamenala myšlení a vědomí lidí, a to často i těch (nebo snad především těch), kteří vzali na sebe odpovědnost mluvit ve jménu celých národů nebo národnostních skupin.

Zdroje ohrožení evropské bezpečnosti

I když mnozí realisté očekávali, že proces integrace kontinentu nebude tak snadnou a jednoduchou záležitostí, jak se dost často veřejnosti namlouvalo, jen málokdo předpovídal, že bude doprovázen takovými riziky, jaká se objevila v souvislosti s vývojem v postkomunistických státech. S jakousi samozřejmostí se kalkulovalo, že po pádu komunismu všude a bez větších obtíží zvítězí demokracie, a ta již snadno nalezne spolehlivé metody mírového řešení sporů, jakkoli vyhrocených a nepřehledných.

I když byl konflikt systémů rozpadem neživotaschopné strany tohoto střetu nakonec vyřešen, zdroje ohrožení evropské bezpečnosti nebyly zcela vyčerpány. Dědictví minulosti zatížilo postkonfrontační éru množstvím střetů, jejichž historické kořeny byly totalitními mechanismy pouze zakonzervovány, nebo v podmínkách nesvobody pod povrchem dokonce dál latentně bujely. **Se změnou podstaty zdrojů ohrožení se změnil i charakter potenciálních rizik.**

Nová vojenskopolitická a vojenskostrategická situace v Evropě, jež se navíc neustále mění, vyžaduje zcela jiné přístupy k řešení bezpečnostních otázek kontinentu, než jaké se nabízely bezprostředně na přelomu epoch. Zejména státy, které se ocitly mimo jakékoli vojenskopolitické struktury, jsou nuceny horečně hledat spolehlivé způsoby zajištění své vnější bezpečnosti.

V souvislosti s charakterem přechodného období vzniká především význam časového faktoru, jehož délka bude podle všeho záviset hlavně na průběhu systémové transformace postkomunistických států. Právě ta bude určovat, za jak dlouho se podaří zformovat relativně harmonické evropské společenství či, gensechrovskou terminologií řečeno, **evropský mírový řád.**

Praxe potvrzuje, že určujícím předpokladem všestranně rozvinuté mírové kooperace a bezkonfliktních vztahů celého kontinentu jsou nejen společně sdílené hodnoty, na nichž by měl být budován každý moderní politický systém civilizace 21. století, ale fungující a prosperující tržní hospodářství. Pouze za předpokladu úspěšné kombinace obou faktorů lze vytvořit nezbytné podmínky pro stabilní a neustále se zdokonalující evropské politické a bezpečnostní uspořádání.

Vzhledem k současnému stupni vzájemné propojenosti a závislosti států mohou důsledky oslabení bezpečnosti postkomunistických zemí, procházejících procesem systémové transformace, významně komplikovat vývoj i v dalších regionech Evropy. Jinými slovy řečeno, potenciál nestability přechodného období, v němž bude probíhat transformace zemí střední, jihovýchodní a východní Evropy je významným rizikovým faktorem celoevropského vývoje.

Potíže, které se během procesu systémové transformace těchto zemí vyskytují, mají sice přechodný charakter, praxe ale potvrzuje, že jejich překonávání nebude krátkodobou záležitostí. Některé státy mají předpoklady, aby je zdolaly dříve, jiné však k tomu budou potřebovat nejméně 10 až 15 let. V důsledku hluboké ekonomické recese, která zasáhla všechny průmyslově vyspělé země, neočekávané komplikace se objevily i v prosperující části Evropy. Americký politolog, autor publikace *Konec studené války*. W. G. Hyland, napsal: „Bude trvat desetiletí, než bude evropská jednota završena, byť i jen v tom nejužším smyslu.“²⁷ Často se rovněž zapomíná, že situaci v jednotlivých postkomunistických zemích ovlivňují i negativní důsledky vývoje v ostatních částech planety.

Hlavní příčinou mimořádné obtížnosti transformace postkomunistických zemí je její **systémový charakter**. Vzhledem k tomu má obrovský rozsah a převratnou hloubku. Zahrnuje všechny oblasti společenského života - politicko-správní, státoprávní, ekonomickou, vojenskou, sociální, morálněpolitickou, psychologickou aj. I když uskutečňované změny mají v každé oblasti své zvláštnosti, jsou

vzájemně propojené, navzájem se podmiňují a jejich důsledky se prolínají nejen uvnitř jednoho státu nebo soustátí, ale v podstatě zasahují tou či onou mírou celý region.

Vzhledem k historickému vývoji a ekonomické úrovni byly výchozí podmínky k transformačním změnám v jednotlivých zemích značně rozdílné. Rozdílné byly i bezprostřední konkrétní příčiny, které nezbytnost systémového zvratu vyvolaly. Rozdílná byla též připravenost, organizovanost a intelektuální potenciál těch, kteří stáli v čele transformace. Rovněž sociální, politické i ekonomické základny, o něž se mohly opírat síly usilující o změny, byly značně rozdílné. Ani odpor poražených garnitur, který proces změn v zemích postkomunistické části Evropy komplikuje, není stejný. Význam těchto diferencí neoslabuje ani skutečnost, že rozhodujícím společným motivem radikálních společenských změn ve všech státech byla snaha převážné většiny obyvatelstva co nejrychleji se zbavit neblahého dědictví minulosti.

Řada dalších faktorů, které transformační změny ovlivňovaly a ovlivňují nebo jim vtiskly jisté historické rysy, má naopak obecně platný, nadstátní či nadnárodní charakter. Ten jim určily především základní cíle, o něž pomocí transformace postkomunistické země, bez rozdílu politických odstínů a míry vlivu vládních koalic, usilují.

Působení kumulovaných účinků specifických a obecně platných faktorů, nejenže se promítlo do způsobů, jakými se komunistické režimy v jednotlivých státech zhroutily, ale v mnohém předurčuje i metody, hloubku, rozsah a dynamiku transformačních procesů. Ty mají mnohorozměrný charakter, rozvíjejí se řetězovitě, jsou mimořádně složité a multisimultánní. Dosavadní průběh systémové transformace se vyznačuje nejméně třemi základními rysy - radikálností, vysokou dynamikou a malou předvídatelností průvodních či vedlejších důsledků. Každý z těchto znaků je nositelem značného potenciálu rizik, která se dosud tragickým způsobem materializovala především v bývalé Jugoslávii a ještě tragičtějším na teritoriu rozpadlého SSSR.

I když zánikem sovětského impéria a radikální změnou politické orientace jeho nástupnických států zmizela z planety sovětská vojenská hrozba, bylo odstraněno nebezpečí rozsáhlé vojenské agrese a možnost vzniku velkoplošného ozbrojeného konfliktu na kontinentě, mír v Evropě ještě nebyl zajištěn.

Po likvidaci represivních režimů se uvolnily síly, které doutnaly pod povrchem „internacionální“ jednoty a titovského „federalismu“. Četní politici začali svou touhu po moci prosazovat na vlně nacionalismu, jenž často sami vědomě podněcovali. Parazitovali přitom na růstu sociálního napětí, které je rovněž katalyzátorem populismu. V takových podmínkách jsou často přijímána neodpovědná zjednodušená politická řešení.

Pád totalitních režimů v Evropě byl doprovázen **dominací dezintegrační tendence**. Byl to důsledek přirozené reakce na vzniklou historickou situaci. Bez převahy dezintegračních snah by nemohlo dojít k rozbití byrokraticko-administrativního centralismu. Nevytvořily by se ani podmínky pro plnohodnotné uplatnění demokratických principů při výstavbě nových politických systémů a zásad tržní ekonomiky.

Dezintegrace v oblasti státoprávního uspořádání, není-li prosazována kultivovaně a se smyslem pro racionalitu, zpravidla se dostává do rozporu se základními vývojovými trendy současnosti, má regresivní důsledky a v extrémních případech je i zdrojem ozbrojených konfliktů. Jedním z jevů řetězového charakteru dezintegrace, zejména na území bývalého SSSR, je atomizace nejen státních, ale i nižších územně správních celků. V četných případech překročila hranice jakékoli racionality a většinou vyústila do ozbrojených střetů.

Její mimořádné nebezpečí, zejména pro další vývoj Ruské federace, spočívá v tom, že může paralyzovat hospodářské a jiné vazby a následně vést k ekonomickému kolapsu celých regionů. Živnou půdou pro růst nacionálního a regionálního egoismu a katalyzátorem vzniku různých konfliktů je velmi často **hospodářská asymetrie**. Bezprostřední aktuální příčiny ozbrojených srážek v bývalé Jugoslávii a na území SNS jsou umocňovány historicky motivovanou národnostní a náboženskou nesnášenlivostí a **rozdílností kultur**. To mimořádně ztěžuje hledání přijatelných východisek k mírovému urovnání.

Pozornost světové a evropské veřejnosti je z několika důvodů obrácena především k průběhu občanské války v bývalé Jugoslávii. Balkánská tragédie se dostala do centra pozornosti nejen evropských a světových politiků, ale i obyčejných občanů především proto, že se obávají možnosti jejího dalšího rozšíření a internacionalizace a mají strach z celkové destabilizace vojenskopolitické situace na kontinentě, resp. v jeho jižní části. I když se mezinárodními organizacím koordinovaným úsilím zřejmě v dohledné době podaří bojovou činnost znepráctelených stran ukončit, důsledky vzájemné tradiční nevraživosti a těžce skrývané nenávisti budou ještě po řadu let komplikovat evropský vývoj a významně znesnadňovat formování harmonického evropského společenství.

Ekonomická situace na Balkáně, výrazně zhoršená válkou a rozpauem jednotného jugoslávského trhu, bude zdrojem chronické politické a sociální nestability v regioně. **Strategický význam Balkánu, zejména v kontextu s vývojem v muslimském světě a s jeho rostoucí úlohou, bude důvodem stále většího zájmu evropských, ale i mimoevropských mocností** o tento prostor. To může mít jak pozitivní, tak i negativní důsledky. V každém případě však bude vyčerpávat jejich potenciál a snižovat ochotu podílet se na řešení dalších, neméně důležitých, i když ne tak dramatických otázek přechodného období v jiných regionech. **Situace v této části Evropy podstatně přispívá k rizikovosti a výraznému prodloužení doby transformace postkomunistických režimů.**

Ruský obr na rozcestí

Řádově několikanásobně nebezpečnější a dlouhodobější důsledky pro mezinárodní společenství jsou obsaženy v perspektivách vývoje situace na území bývalého SSSR. **Rozpad sovětského impéria je událostí světového významu.** Všestranné komplexní zhodnocení této historické skutečnosti nebylo dosud kvalifikovaně provedeno mj. také proto, že **proces vnitřní eroze následnických států zřejmě ještě nedosáhl konečného stadia.** Nesmlouvavý boj o moc, jehož jedním

z vrcholů bylo krvavé drama v Moskvě na začátku října 1993, potvrzuje, že přeměna Ruska, jako dědice velmocenských atributů SSSR, na demokratický, politicky stabilní a hospodářsky konsolidovaný stát, bude podstatně delší a obtížnější, než se původně předpokládalo. O rozsahu obrovských obtíží, se kterými se potýká ruské vedení, svědčí nejen problémy spojené s prosazováním demokracie, ale především nepředstavitelná hloubka ekonomického rozkladu. Ilustruje jej např. vysoká inflace, která v roce 1992 dosáhla více než 250 %. V jednotlivých měsících 1993 oscilovala mezi 20 až 25 %. Vicepremiér J. Gajdar označil za úspěch, podaří-li se její měsíční míru udržovat (v roce 1994) pod 10 % úrovní.

Situaci v národním hospodářství komplikuje neustále klesající těžba ropy. V roce 1990 se jí na území Ruské federace těžilo 500 mil. tun (v r. 1992 pouze 422 mil.). Předběžné odhady naznačují, že v uplynulém roce její výše dosáhla 340 až 350 mil. tun. Předpokládá se, že letos klesne pravděpodobně na 320 mil. tun.

I když se pozice prodemokratických sil v Rusku po likvidaci pokusu o puč v srpnu 1991 výrazně upevnil, dnes je obtížné odhadnout, zda jsou dostatečné k uhájení prореformního kurzu a aby zabránily návratu totalitního režimu pod jakýmkoli krytím. Tato pochybnost pramení z pochopení **nepředvídatelné hloubky politické, sociální, morální, ale zejména ekonomické krize**. Opírá se o trvalý růst politických a sociálních obtíží, které znesnadňují prosazení záměrů radikální hospodářské reformy. Silný odpor konzervativních sil zvyšuje akutní hrozbu společenského chaosu a nových vln separatistických snah.

Jelcinovo odhodlání použít k posílení pozic prореformních sil i mocenské prostředky dokazuje mimořádnou obtížnost transformace Ruska na demokratickou a prosperující zemi. Realistickou představu o perspektivách vývoje nástupnických republik SSSR si lze přitom utvořit pouze tehdy, jsou-li informace o tamější situaci hodnoceny důsledně v kontextu s obrovskou geografickou rozlohou teritoria, které zaujímají a nepřehledností demografických a etnických poměrů, jež se tam historicky vytvořily.

Zvláště rizikovou složkou potenciálu nestability Ruské federace je zejména **vojenské dědictví** po SSSR. Přestože se vlády členských států SNS v podstatě dohodly na základních principech jak s ním zacházet, nikdo dnes nemůže zaručit, že v podmínkách nepředvídatelného vývoje budou přijatá ujednání striktně dodržena. Největší rizika vyplývají z možného porušování Smlouvy o nešíření jaderných zbraní. Oprávněnost těchto obav potvrzuje řada odhalených pokusů o nezákonný prodej radioaktivních materiálů, pocházejících ze SNS, do oblasti Blízkého východu.

V důsledku **vojenské reformy**, naléhavých odsunů vojsk ze střední Evropy a delimitace ozbrojených sil bývalého SSSR, dochází v následnických armádách k nebývale rozsáhlým změnám v dislokaci, organizaci a v podřízenosti všech druhů ozbrojených sil. I když se vojenské velení SNS snaží, aby jemu podřízená vojska nebyla vtahována do místních konfliktů, ne vždy se to podaří. Přestože o jejich použití zatím rozhodují politici, nelze vyloučit, že se maršálové a generálové nepokusí o samostatnou politickou akci. Situace, v nichž se nyní ozbrojené síly bývalého SSSR často ocitají, mimořádně ztěžují průkaznou evidenci, kontrolu

a střežení všech druhů bojové techniky a ostatních vojenských materiálů. Tím se nabízejí pro rozkrádače vojenského materiálu četné příležitosti. Ochrana jaderných a jiných zbraní hromadného ničení je jistě mimořádně přísně organizovaná a zajišťovaná. To však, zejména v podmínkách chaosu vyvolaného občanskou válkou, nevylučuje možnost odcizení důležitých komponentů výzbroje, včetně jaderných. Motivují k tomu především atraktivní zisky. Za jadernou hlavici je nabízeno až 10 mil. USD. Přitom se ví, že sítě mafiánských překupníků mají své agenty i v ozbrojených silách.

Někteří vojenští odborníci označují strategické jaderné zbraně dislokované na Ukrajině za několikrát větší potenciál katastrofy, než jakou způsobila havárie jaderného reaktoru v černobylské elektrárně. Dospěli k tomu na základě informací o úrovni obsluhy a skladování jaderné munice, která je mimořádně nízká. I když tato obviňování oficiální ukrajinská místa popírají, nelze je brát na lehkou váhu. Obzvláštní nebezpečí, spojená s možností šíření jaderných zbraní nebo s jejich neoprávněným vlastnictvím, představuje i únik mozků. V tisku proběhla zpráva, že během října a listopadu 1992 bylo na letištích Ruska zadrženo 64 raketových odborníků, kteří chtěli opustit zemi, ačkoli podléhali pravidlům o chování osob, jež jsou nositeli státního tajemství. Většina z nich prý směřovala do KLDŘ. Demokratický svět si již uvědomuje možné důsledky těchto zneklidňujících jevů. Pokusem o minimalizaci podobných rizik je např. dohoda mezi USA, ES, Japonskem a Ruskem o poskytnutí dotace pro Středisko atomových vědců bývalého SSSR ve výši 75 mil. USD. Některé informační zdroje však tvrdí, že četní jaderní specialisté ze SNS již působí v řadě rozvojových zemí, včetně těch, které jsou označovány za rizikové.

I když se Rusko, Ukrajina, Bělorusko a Kazachstán v dohodě s USA z května 1992 zavázaly, že budou dodržovat podmínky smlouvy START 1 o omezení strategických jaderných zbraní, kterou podepsal ještě představitel SSSR, nelze očekávat, že je budou všichni respektovat. Např. ukrajinská vláda využívá problémy spojené s ratifikací smlouvy START 1 v parlamentu k získání lepších vyjednávacích pozic jak s Ruskem, tak USA. Přitom jí nejde jen o finanční výhody. Netají se tím, že se statutu jaderného státu hodlá zřeknout jen za předpokladu, získá-li ještě bezpečnostní záruky. Kladení stále nových podmínek neúměrně oddaluje platnost této smlouvy. Bez jejího schválení nemůže být ani zahájen ratifikační proces k smlouvě START 2, přestože již byla mezi USA a Ruskou federací sjednána. Dostanou-li se mezitím k moci opoziční síly, nelze odhadnout, jaké postoje v této otázce zaujmou.

To jen zdůrazňuje závažnost problémů, které vznikly v oblasti omezování jaderných potenciálů po rozpadu jedné ze dvou největších světových jaderných mocností. Ani striktní dodržování ustanovení dalších bilaterálních a multilaterálních dohod a smluv týkajících se jaderné a jiné výzbroje není zaručeno.

Rovněž likvidace nadbytečného vojenského potenciálu bývalého SSSR a převod jeho zbytků na další nástupnické státy, resp. SNS jsou doprovázeny řadou konfliktů. Největší problémy se objevují v sociální oblasti. V důsledku redisolokace a dalších změn zůstalo kolem 200 000 důstojníků bez rodinných bytů. Tato

skutečnost nejenže ztěžuje realizaci úmluv o odsunu vojsk SNS z Pobaltí, ale za určitých podmínek by se mohla stát významným katalyzátorem nebezpečných protivládních vystoupení části armády.

Proces radikálního omezování největší zbrojní výroby na světě dosud probíhá s obrovskými potížemi. Dřívější harmonogram zbrojní konverze předpokládal v krátkém časovém rozmezí uvolnit na 4,5 mil. kvalifikovaných pracovníků z tohoto resortu. Přitom pro ně nebyly vytvořeny adekvátní pracovní příležitosti, které by jim umožňovaly zachovat dřívější ekonomické a sociální postavení. O snaze zmírnit negativní důsledky radikálního omezení zbrojní produkce svědčí i další dohoda mezi USA, ES, Japonskem a Ruskem z listopadu 1992 o zřízení Mezinárodního vědeckotechnického ústavu v Moskvě. Toto pracoviště by mělo poskytnout příležitost pro uplatnění špičkových odborníků z obranného průmyslu a omezit tak možnost jejich odchodu do zahraničí. Je to však jen nepatrný příspěvek k řešení celého komplexu otázek zbrojní konverze.

Z některých zpráv vyplývá, že ruská vláda se po tlakem ekonomické a sociální situace rozhodla původní radikální projekt omezování vojenské výroby revidovat. Tento krok však není motivován jen neočekávaným rozsahem sociálních a technologických problémů spojených s konverzí, ale především snahou získat prakticky jedině dosažitelným způsobem - exportem zbraní - dramaticky chybějící devizové prostředky. **Znovuoživení mezinárodního obchodu se zbraněmi** by mohlo vyvolat řadu komplikací ve světovém vývoji s negativními důsledky i pro evropskou bezpečnostní situaci. Zintenzivnění exportu zbrojní produkce nepřímo napomáhá k zhoršování podmínek pro mírové řešení starých ozbrojených konfliktů a přispívá k polarizaci postojů stran v potenciálních sporech. Obrovská mezinárodní konkurence na trhu zbraní která se po skončení studené války ještě zостřila, může vést k tomu, že stát - vývozce nebude ochoten respektovat mezinárodně dohodnutá omezení a embarga. To by mohlo zhoršit vztahy zejména mezi stálými členy Rady bezpečnosti OSN a tím opět paralyzovat její roli při ochraně míru a mezinárodní bezpečnosti.

Hloubka a šířka problémů ve všech oblastech, s nimiž se musejí nástupnické státy v průběhu transformace vypořádat, je nepředstavitelná. Vyspělé státy světa, se zjevnou snahou omezit potenciál rizik, jež by mohly ohrozit evropský a světový vývoj, všestranně přispívají k jejich řešení. Přesto nelze očekávat, že se v dohledné době podaří zlikvidovat zdroje napětí v celé oblasti, sahající až do hloubky Asie. Akční prostor helsinského procesu v důsledku toho zahrnuje pásma četných a zvláště nebezpečných rizik. Vyznačují se velkým destabilizačním potenciálem, jež může nepříznivě ovlivnit i vývoj uvnitř geograficky vymezené Evropy.

Mimořádně složitá politická a ekonomická situace Ruské federace je zdrojem různých, především potenciálních rizik a nebezpečí. Již dnes však velmi negativně působí na podmínky zajištění evropské bezpečnosti. Ohledy k mocenskému statusu Ruska jsou často příčinou nepřiměřené tolerance zahraničí při posuzování vnitropolitických kroků ruských činitelů. Ekonomická a politická slabost Ruska znesnadňuje uplatnění jeho potenciálu mocnosti při řešení napětí a krizí, které vznikají ve vztazích mezi následnickými státy SSSR.

Proces transformace států střední Evropy, zejména účastníků spolupráce v rámci „visegrádské čtyřky“, probíhá ve srovnání s vývojem na Balkáně a v republikách rozpadlého SSSR nanejvýš spořádaně. Avšak ani tato oblast není zcela bezproblémová. I když Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko mají poměrně nejlepší předpoklady úspěšně ukončit reformy svých ekonomik a zdárně završit kladení základů demokratických, pluralitních a právních států, ani jejich teritorium nelze pokládat za ostrov bezstarostného klidu a neotřesitelné stability.

V politické, ekonomické a sociální sféře se každá z těchto zemí vypořádává se svými specifickými negativními jevy, obsahově sice rozdílnými, ale pokud jde o možné důsledky, v podstatě velmi podobnými. Především jsou příčinou malé předvídatelnosti budoucího vývoje a obsahují latentní potenciál nestability a vnitropolitického napětí. Některé zahrnují i rizika sporů se sousedy. Kromě toho, transformující se systémy, které ještě nestačily upevnit své struktury a dobudovat mechanismy vnitřní imunity proti vnějším nebezpečím, velmi citlivě reagují na rizika, vyvolaná vývojem v akutních ohniscích napětí a konfliktů.

Změny na polské politické scéně naznačují růst nespokojenosti obyvatelstva s mírou obětí, které byly na něm požadovány v zájmu urychlení ekonomické reformy. Přitom výkonnost polského hospodářství stále ještě nedosahuje parametrů, které by signalizovaly radikální obrát k lepšímu.

Ekonomika Maďarska je odborníky pokládána v řadě ukazatelů za nejlépe připravenou pro vstup do ES. Představitelé Rady Evropy se často velmi pozitivně vyjadřují o úrovni, kterou tento stát dosáhl při rozvoji a upevňování demokracie a politického pluralismu. Avšak dosud ani tato země nedosahuje v politické, ekonomické a sociální oblasti takových výsledků, které by opravňovaly ke všeobecné spokojenosti. Latentním zdrojem značného potenciálu nestability jsou nacionalistická pojetí některých politických sil, která se prosazují při řešení otázek maďarských menšin v sousedních státech.

Rovněž situace v České republice a na Slovensku by neměla vyvolávat přehnaný optimismus. Přestože rozdělení ČSFR na dva samostatné státy proběhlo ústavními prostředky, velmi kultivovaně a bez větších průvodních ekonomických nebo politických komplikací, vneslo do středoevropského prostoru určité napětí a obezřetná očekávání. Vztahy Slovenské republiky s Maďarskem jsou zatíženy ještě „federálním“ problémem vodního díla Gabčíkovo. Zostřila se i otázka maďarské menšiny na Slovensku. Slovenská ekonomika prodělává vážné obtíže, jejichž důsledky mohou významně zkomplikovat podmínky hospodářské spolupráce ve středoevropském prostoru.

V relativně nejlepší ekonomické situaci z postkomunistických zemí je Česká republika. Nejobtížnější fázi reformy má však stále ještě před sebou. Restrukturalizace jednotlivých průmyslových odvětví povede ke zvýšení procenta nezaměstnanosti, které je až dosud nejnižší v celé postkomunistické Evropě. Závažným vnitropolitickým problémem v ČR je kriminalita. Rovněž důsledky negativního

vývoje ekonomiky dalších zemí střední a východní Evropy, s nimiž byla všestranně těsně propojena, mohou její hospodářské postavení v regionu značně poškodit.

Přestože vojenskopolitická situace v prostoru „visegrádské čtyřky“ je i po rozdělení Československa v porovnání s ostatními regiony bývalého východního bloku nadále nejkřídovější, nelze očekávat, že k plné integraci účastnických států této subregionální spolupráce do západoevropských struktur dojde před koncem tisíciletí. Negativními jevy ve vývoji transformující se části Evropy mohou zpomalit dynamiku a omezit hloubku integračních procesů s jejím prosperujícím protějškem. V kombinaci s dalšími nepříznivými faktory evropského a světového dosahu mohou významně ztížit její „cestu do Evropy“.

Prostor vymezený této stati nedovoluje analyzovat dnešní vývoj a předpokládané varianty jeho perspektiv a v dalších postkomunistických zemích. Mimořádně nebezpečných směrem by se mohla vyvinout situace zejména na Balkáně a v Pobaltí. Budou-li realizovány silící snahy o vojenskou zahraniční podporu muslimské Bosny a Hercegoviny, kterou stále hlasitěji prosazuje hlavně Turecko, mohla by subregionální, v podstatě občanská válka, dále eskalovat a dostat nový rozměr a ještě nebezpečnější charakter. Tragické důsledky pro evropský vývoj by měla též varianta, podle níž by se vztahy mezi některými postsovětskými republikami mohly zhoršit natolik, že by k jejich řešení byly použity i státní mocenské prostředky.

Vyspělé průmyslové země - naděje Evropy?

Evropský vývoj v postkonfrontačním období je navíc komplikován i důsledky jedné z nejhlubších recesí, které v poválečných letech postihly ekonomiku vyspělých průmyslových zemí. Konkurenční vztahy mezi nejvýznamnějšími centry světového hospodářství se zostřily. V důsledku sjednocení Německa se změnilo i rozložení mocenských sil uvnitř ES a mezi evropskými a světovými mocnostmi. Samotné Německo v současnosti prochází rozporuplným vývojem. Většina vládních činitelů již přiznala, že cena za spontánní a v některých aspektech unáhlené sjednocení byla příliš vysoká.

V kontextu s dalšími problémy se zřetelně zhoršilo též prostředí, v němž probíhá nová, kvalitativně vyšší fáze integračního procesu evropské dvanáctky. Potvrzují to i obtíže, které v několika členských zemích provázely proces ratifikace Smlouvy z Maastrichtu. Její realizaci výrazně poznamenávají i problémy evropského měnového systému a skutečnost, že jej musely opustit měny několika států. Oba problémy naznačují, že ani tak stabilizované a prosperující seskupení, jakým bezesporu ES je, se nevyvíjí přímočaře a bezkonfliktně, přesně podle politických představ a teoretických prognóz.

Vztahy mezi členy ES, ale i mezi Společenstvími a jejich hlavními členskými státy na jedné straně a dalšími světovými ekonomickými centry a mocnostmi na straně druhé, se po překonání bipolarity, a tím i zmizení pocitu ohrožení z Východu, rozvíjejí na měnící se základně. I když její evoluce probíhá vcelku nenápadně a téměř nepozorovaně, mohla by se během krátké doby, pod tlakem konkrétních problémů v politické a hospodářské oblasti, stát úrodnou půdou pro zřetelnější změny priorit

zahraničněpolitické strategie ES a jejich členských států. Nepochybně by pak podstatně modifikovaly i své nynější postupy na mezinárodní scéně. I když je základní směr integračních procesů dvanáctky vytyčený maastrichtskou smlouvou zřejmě nezvratný, již dnes je jisté, že o pojetí jednotlivých etap a mezistupňů při jejím plnění, budou vedeny mnohem ostřejší diskuse, než jakých jsme byli svědky v dosavadních fázích integrace.

Politika ES bude utvářena v atmosféře ostřejších střetů zájmů různých států a skupin států, mj. i v otázce předpokládaného přijímání nových členů. Dokazují to značně vyhraněná stanoviska stoupenců strategie „prohlubování“ a „rozšiřování“ ES. Zvláště citlivou oblastí je problém formulace společné branné politiky, který se stále více stává jakýmsi průběžským kamenem transatlantické solidarity a evropeisticky autonomního federalismu. Sporným tématem přitom je především vymezení vztahu mezi ZEU, jako vojenskobezpečnostní institucí projektované Evropské unie a NATO, jako tradičním spolehlivým poutem mezi vyspělou částí Evropy a Severní Amerikou. Tím tato otázka dostává zcela jasnou transatlantickou dimenzi. Její uspokojivé a z hlediska potřeb evropské bezpečnosti optimální řešení je podmíněno především vzájemným respektováním životním zájmů USA a hlavních evropských mocností, zejména Francie.

Významným faktorem budoucího vývoje dvanáctky bude i vnitropolitický vývoj v jednotlivých členských státech, hlavně těch, které mají největší hospodářský potenciál a politickou autoritu. K určitému skepticismu při hodnocení perspektiv evropské bezpečnosti nabádají rovněž silící pozice krajně pravicových stran a rostoucí nestabilita vnitropolitické scény v některých evropských zemích.

Obecně se uznává, že postkomunistická Evropa se bez výraznější pomoci rozvinutých států neobejde. Důsledky krize, v níž se nachází, mohou být podstatnou příčinou další destabilizace celého světadílu. Přitom prostá finanční pomoc, kterou některým státům poskytují průmyslově vyspělé země, nepřináší odpovídající efekt. Za neúčinnější formu pozitivního ovlivnění vývoje v postkomunistických státech je pokládáno jejich včlenění do struktur prosperující části Evropy. To by významně přispělo i k posílení jejich vnější bezpečnosti. Přesto ale převažuje mínění, že přijetí nového členu do konsolidovaného seskupení musí být přínosem nejen pro něj, ale i pro přijímací instituci. Touto zásadou se v plné míře řídí jak ES, tak i NATO. Zkušenosti z jednání o převodu podmínek asociovaného členství ČSFR na ČR a SR a jiné indicie naznačují, že časové horizonty přijetí postkomunistických států za plnohodnotné členy ES je třeba hodnotit velmi střízlivě.

Podmínky, v nichž zejména státy postkomunistické Evropy zajišťují svou bezpečnost, jsou rozhodujícím způsobem determinovány charakterem přechodného období. V nich se odvíjí i proces zajištění evropské bezpečnosti. Jednou z negativních reakcí četných politických představitelů evropských států na dnešní labilní situaci je snaha opustit celoevropské pojetí bezpečnosti. Jako důvod se uvádí, že se rodilo ještě v podmínkách studené války. Přitom se ale zapomíná, že novou nadějnou náplň a očekávanou dimenzi začalo dostávat až po jejím skončení. Idea celoevropského pojetí se rozvinula zejména pod tlakem hrozeb vyplývajících z tehdejší vojenskopolitické konfrontace. I když dnešní rizika podstatu lidské exis-

tence bezprostředně neohrožují, je nezbytné jim čelit rovněž společným, kontinentálním úsilím.

V této souvislosti se vynořuje řada otázek. Jaké změny v kvalitě bezpečnostního prostředí způsobily, že se během posledních dvou třet let začíná prosazovat snaha o selektivní pojetí zajištění vnější bezpečnosti na úkor celoevropského? Které problémy při řešení otázek evropské bezpečnosti hrají v této situaci dominantní úlohu? Za jak dlouho (a zda vůbec) se vyčerpají zdroje, z nichž pramení snahy a renacionalizaci a selektivnost bezpečnostní politiky? Jde o dobovou záležitost, nebo o trvalejší jev? Dosáhl již proces evropské integrace úrovně, která zaručuje jeho nezvratnost? Jaké tendence se v této oblasti definitivně prosadí? Jaká perspektivní východiska při řešení otázek evropské bezpečnosti jsou optimální a jaká realizovatelná? Čím více se vzdalujeme od revolučního podzimu 1989, tím je seznam otázek tohoto druhu delší a naléhavost hledat na ně odpovědi stále větší.

Budoucnost bezpečnosti starého kontinentu bude významně primárně ovlivněna obecnými rysy systémové transformace postkomunistických zemí - radikálností, vysokou dynamikou a malou předvídatelností jejího průběhu i konečného efektu. Charakter a obtížná definovatelnost bezpečnostních rizik přechodného období proto již dnes významně ovlivňují chování a postoje značné části politických představitelů jednotlivých postkomunistických států. Pod bezprostředním tlakem vojenskopolitických událostí k řešení otázek zajištění bezpečnosti svých zemí často přistupují z pozic krátkodobého pragmatismu a se zřetelem pouze na své úzké národní zájmy. Přitom jednostranně spoléhají na potenciál bezpečnostních institucí, které v minulosti prokázaly svou životaschopnost a efektivitu.

Historická změna politického obrazu kontinentu se promítla četnými důsledky i do politiky států konsolidované části Evropy a do vztahů mezi nimi. Hledání optimálních způsobů prosazování národních zájmů, které by odpovídaly nové realitě přechodné fáze, neprobíhá přitom vždy hladce a bez střetů. Rovněž v bezpečnostní oblasti se stále uplatňuje zásada „bližší košile než kabát“, a to často i v situacích, jejichž historické paralely před její aplikací přímo varují.

Pozornost OSN i evropských organizací poutají především aktuální lokální ohniska napětí a otevřené ozbrojené konflikty na Balkáně a na území bývalého SSSR. Tím značně vyčerpávají jejich politický, diplomatický, intelektuální, organizační, ale i vojenskobezpečnostní potenciál. I když nastolování, rozvíjení a řešení koncepčních otázek evropské bezpečnosti zcela neustalo, nemá v politice vlád států, ani v aktivitách multilaterálních institucí odpovídající prioritu. Nyní je uspokojování požadavků operativního charakteru naléhavější.

Proces hledání optimálního celoevropského bezpečnostního modelu významně ztěžují též asymetrie v politickém a ekonomickém vývoji kontinentu a v stupni zajištění národní bezpečnosti jeho rozdílných částí. Významně jej ovlivňují rovněž podstatné difference v stupni zajištění bezpečnosti jednotlivých postkomunistických států. Přispívá to k tříštění dříve značně příbuzných představ o možnostech optimálního řešení tohoto životně důležitého problému jejich státní a národní existence. To vše utlumuje společné úsilí o vytvoření systému, který by komplexně a univerzálně zajišťoval bezpečnost pro všechny evropské státy a národy. Princip

nedělitelnosti míru a bezpečnosti je uznáván zpravidla pouze ve vztahu k vlastním zájmům.

Na oficiálních multilaterálních fórech jsou nadále zdůrazňovány zásady plně odpovídající obecnému požadavku sjednocení Evropy. V politické praxi se však často prosazují aktivity, jež jsou s nimi v rozporu. Vzhledem k mimořádné obtížnosti hledání konsenzu jsou celoevropská řešení pokládána za neefektivní. Ačkoli je vzájemná propojenost mezinárodních institucí označována za základní předpoklad účinného předcházení konfliktům a jejich urovnávání, je stále na nízké úrovni. **V bezpečnostní politice států se začíná projevovat národní a do jisté míry i koaliční egoismus. Pod tlakem aktuálních problémů vlády některých států ztrácejí ze zřetele dlouhodobé bezpečnostní zájmy kontinentu a jejich globální kontext.**

Jaký bezpečnostní model Evropy?

Je zřejmé, že evropská bezpečnost bude v přechodném období vystavena obzvláště velkým rizikům. K tomuto závěru dospěli nejvyšší představitelé účastnických států KBSE již na svém třetím summitu v červenci 1992. Helsinská deklarace, která byla na něm přijata, se značnou dávkou znepokojení konstatuje: „Žijeme v mnohoslibné době, ale i v době nestability a nejistoty. Hospodářský úpadek, sociální napětí, agresivní nacionalismus, netolerantnost, nenávist vůči cizincům a etnické konflikty ohrožují stabilitu na území KBSE.“^{4/} V dokumentu jsou dále vyjmenovány nejtypičtější formy ohrožení evropské stability. Obzvláště nebezpečí, zejména pro mírový vývoj v nových demokraciích, představuje hrubé porušování závazků KBSE v oblasti lidských práv a základních svobod, včetně těch, které souvisejí s národnostními menšinami. Nemělo by se přitom rovněž zapomínat na mimoevropské hrozby, jejichž potenciál se neustále zvětšuje v důsledku prohlubujícího se napětí mezi „bohatým Severem“ a „chudým Jihem“.

Proto je namístě otázka: jaký bezpečnostní model by Evropě v nové vojensko-politické situaci nejlépe vyhovoval? Konfrontační model je pro ni po čtyřicetiletých zkušenostech naprosto nepřijatelný. V podmínkách, kdy je nedělitelnost nejen deklarovaným, ale i objektivně nevyhnutelným a obecně uznávaným atributem bezpečnosti, mohou být nacionální nebo selektivně koaliční přístupy jen organickou součástí komplexnějšího kontinentálního pojetí. Současně je ale také zcela zřejmé, že dosud nebyly vytvořeny podmínky pro to, aby ochrana národních zájmů všech států kontinentu proti vnějšímu ohrožení byla zajišťována na principech evropské kolektivní bezpečnosti. Zdá se, že se je během příštích 10 až 15 let ani nepodaří vytvořit. Charakter rizik, s nimiž se bude po tuto dobu nepochybně starý kontinent setkávat, však naléhavě vyžaduje promyšlené celoevropské řešení. Průběh a rozsah jugoslávské krize a ozbrojených konfliktů na území rozpadlého SSSR dokazují opodstatněnost komplexního pojetí evropské bezpečnosti, a to jak co do obsahu prostoru, tak i co do přístupů řešení a použitých nástrojů jejího zajištění.

Jedním z nejvýznamnějších nástrojů řešení problémů evropské bezpečnosti v postkonfrontačních podmínkách se stává preventivní diplomacie. Především

zásluhou helsinského procesu byly pro její efektivní uplatnění v soudobých podmínkách evropského vývoje vytvořeny poměrně solidní předpoklady.

Generální tajemník OSN Butrus Butrus-Gháli ve své zprávě 17. června 1992 na summitu Rady bezpečnosti za jeden z hlavních požadavků efektivního zajištění mezinárodního míru označil nezbytnost těsnější spolupráce orgánů OSN s regionálními multilaterálními institucemi. Nejen on, ale i četní političtí činitelé členských států Severoatlantické aliance, se vyslovují pro to, aby systém evropské bezpečnosti byl budován na principu kooperace všech existujících prvků - národních, bilaterálních i multilaterálních - jejichž posláním je zajištění klidu, stability a spořádaných vztahů mezi státy a národy.

Již v dubnu 1991 na pražské Konferenci o budoucnosti evropské bezpečnosti bylo zdůrazněno, že spolehlivé zajištění stability a rozvoje Evropy ztřítka lze nejlépe dosáhnout harmonizací součinnosti klíčových institucí evropské bezpečnosti - KBSE, NATO, ES, ZEU a Rady Evropy.^{6/} Dodnes se tento závěr v různých obměnách soustavně objevuje jak v dokumentech NATO, ZEU a KBSE, tak i v projevech evropských a severoamerických státníků.

V podstatě jde o **model evropské kooperativní bezpečnosti**. Jeho urychlená výstavba je v životním zájmu především malých a středně velkých postkomunistických zemí. Jeho nezbytnost vyniká ještě více, hodnotíme-li situaci těchto států v kontextu s problémy, které jsou spojeny s procesem jejich systémové transformace. Umocňuje ji i délka doby, jíž budou tyto země potřebovat k přípravě pro vstup do ekonomických a obranných organizací konsolidovaných a prosperujících států západní části kontinentu.

Zatím jsme však svědky dalšího z historických paradoxů: čím více Evropa potřebuje celokontinentální řešení svých bezpečnostních problémů, tím více se od nich vzdaluje.

Použité prameny:

1. **Charta pro novou Evropu**, přijatá na závěr konference KBSE v Paříži 21. listopadu 1990. Hospodářské noviny z 27. 11. 1990, Praha, s. 13.
2. **Spektrum č. 80/1993**. Informační služba USA, Praha 1993, s. 69.
3. **Lidové noviny** z 22. 12. 1992, Praha.
4. **Helsinský dokument 1992** (1. část), „Výzva doby změn“, Deklarace helsinského summitu v KBSE (pracovní překlad), čl. 12. In: *Mezinárodní politika* č. 9/1992, Praha 1992, s. 26.
5. **Příloha k Mezinárodní politice č. 7/1991**, Praha 1991.